

Dr ĐORĐE V. POPOV, Pravni fakultet, Novi Sad

RIKARDOVA TEORIJA KOMPATIVNIH TROŠKOVA I SAVREMENI PRIVREDNI RAZVOJ U SVETU

I

Period posle drugog svetskog rata, naročito šezdesete godine, karakteriše proces oslobađanja dotadašnjih kolonija na velikim područjima Afrike, Azije i Latinske Amerike. Tako se broj nezavisnih zemalja sveta uvećao za nekoliko desetina.

Međutim, većina novooslobođenih zemalja u razvoju je, već na startu, imala da se susretne sa izuzetno velikim ekonomskim teškoćama.

Pre svega, najveći broj novooslobođenih zemalja imao je vrlo nizak nacionalni dohodak po stanovniku. Tako, na primer, još i danas u svetu postoji više zemalja u kojima je nacionalni dohodak po stanovniku ispod, ili oko, 100 dolara (Etiopija, Čad, Sri Lanka itd.), dok se u razvijenim kapitalističkim zemljama taj dohodak kreće i preko 8 000 dolara godišnje (Švedska, Švajcarska, na primer).

Nizak nacionalni dohodak umnogome je kočio napore novooslobođenih zemalja na organizovanju boljeg i kvalitetnijeg života u postkolonijalnoj eri.

S druge strane, desetine i stotine godina kolonijalne potčinjenosti metropolama iz razvijenih kapitalističkih zemalja, dovele su do izgradnje takve privredne strukture u zemljama u razvoju koja je u najvećem delu odgovarala interesima tih metropola.

Većina zemalja u razvoju u takvoj jednoj podeli rada igrala je ulogu izvora jeftinih sirovina i radne snage za razvijene kapitalističke zemlje, što je bilo praćeno i transferom akumulacije iz zemalja u razvoju u razvijene kapitalističke zemlje.

Kolonijalna dominacija dovela je do izgradnje monokulturnih privreda u zemljama u razvoju čija je proizvodnja bila orijentisana ka tržištima metropole i na taj način od njih i izuzetno zavisna,

bilo da se radilo o organizovanju proizvodnje u ekstraktivnoj industriji, bilo pak o proizvodnji specifičnih poljoprivrednih tkzv. kolonijalnih proizvoda.

Ovo nasleđe iz kolonijalnog perioda veliki broj zemalja nije uspeo da prevlada ni do danas. Na primer, prema podacima koji su izneti na IV konferenciji UN o trgovini i razvoju, u Najrobiju, maja 1976, još je bakar učestvovao 92,7% u izvozu Zambije, kafa 84,3% u izvozu Burundija, bakar 72,7% u izvozu Zaira itd.¹

Monokulturna struktura privreda zemalja u razvoju činila ih je apsolutno zavisnim od uvoza industrijskih roba, i to naročito kapitalnih dobara i predmeta rada, iz razvijenih kapitalističkih zemalja.

To je dovelo do konstantnog procesa obezvređivanja prihoda zemalja u razvoju kroz pogoršavanje odnosa razmene primarnih proizvoda. Trebalo je izvoziti sve više i više proizvoda zemalja u razvoju da bi se dobila određena količina proizvoda poreklom iz razvijenih kapitalističkih zemalja.

Prema podacima koje je izneo generalni sekretar Konferencije UN o trgovini i razvoju na Konferenciji u Najrobiju, odnosi razmene primarnih proizvoda pogoršali su se sa 126 poena 1953. na 84 1972, ako se 1963. uzme kao 100. Na istoj Konferenciji izneti su i podaci da su se u periodu 1952—1972, na primer, odnosi razmene kod kafe pogoršavali 4,9% godišnje, kod kokosa prosečno 3,7% godišnje, čaja 2,5%, vune 3,6%, rude mangana 4,7%, fosfata 1,1% itd.²

Izgradnja privrednih struktura u zemljama u razvoju koje su bile upravljene ka izvozu na tržišta razvijenih kapitalističkih zemalja, kao što se vidi iz nekih primera, najčešće zasnovane na jednom proizvodu, dovela je do zavisnosti čitavih zemalja od kretanja konjunktturnog ciklusa te robe u razvijenim kapitalističkim zemljama. Takođe, sa razvojem privreda razvijenih kapitalističkih zemalja dolazilo je do pomeranja sa jednog na drugi proizvod u razvijenim kapitalističkim zemljama, što je teško pogađalo pojedine zemlje u razvoju. Tako se, na primer, u Brazilu težište privredne aktivnosti selilo od severoistoka, gde je bila organizovana plantažna proizvodnja šećerne trske, ka bazenu Amazona, koji je bio središte prikupljanja kaučuka pre nego što je ovu aktivnost ugušilo plantažno gajenje kaučuka u Malaji. I najzad, u našem veku centar privredne aktivnosti prebacio se na jug i jugoistok, gde je organizovana plantažna proizvodnja kafe.³

¹ Podaci prema publikaciji: Materialien, Bonn, 1976.

² Podaci prema: Commodity Trade-Indexation, Report by the Secretary General of the UNCTAD, TD/B/563, 1975.

³ O tome, npr., Rodolfo Stavenhagen, Sedam pogrešnih teza o Latinskoj Americi, Marksizam u svetu, br. 9, Beograd, 1974.

Svaki od tih ciklusa značio je period prosperiteta za područje u kome je razvijana odnosna proizvodnja, ali su isto tako iza svakog od njih ostale beda i privredna nerazvijenost, čim je u razvijenim kapitalističkim zemljama počelo smanjivanje tražnje za proizvodom na kome se bazirala privredna aktivnost u regionu. To je bila normalna posledica činjenice što je čitava privredna struktura izgrađivana tako da prevashodno zadovolji potrebe tržišta razvijenih kapitalističkih zemalja. Tako su ti regioni u stvari predstavljali celinu sa privredama razvijenih kapitalističkih zemalja, a ne celinu sa nacionalnom ekonomijom zemlje u kojoj su se nalazili. Da je u područjima zemalja u razvoju bila izgrađena diversifikovana privredna struktura, ciklične varijacije u tražnji za pojedinim proizvodima zemalja u razvoju ne bi mogle da u toj meri pogode privrede ovih zemalja. Tu je, zapravo, i jedna od najznačajnijih razlika privreda razvijenih kapitalističkih zemalja, koje uglavnom imaju izgrađenu diversifikovanu privrednu strukturu, i privreda zemalja u razvoju, u kojima je ova struktura često monokulturna.

II

Postojeća međunarodna podela rada konstruisana je u skladu sa interesima razvijenih kapitalističkih zemalja. Ovakva podela rada koja je u svetu razvijana poslednjih pedeset godina dovela je do toga da je u razvijenim kapitalističkim zemljama koncentrisana proizvodnja industrijskih proizvoda, uz izgrađenu diversifikovanu privrednu strukturu, dok se u zemljama u razvoju i dan-danas proizvode pretežno primarni proizvodi.

Teoretsku osnovicu za izgradnju jedne ovakve međunarodne podele rada predstavljala je Rikardova teorija komparativnih troškova.

Rikardo je pokušao da dokaže da će, zahvaljujući specijalizaciji i spoljnoj trgovini, tako što će se svaka zemlja specijalizovati u proizvodnji onoga proizvoda u kome ima relativne komparativne prednosti, svaka od zemalja moći da uštedi u ukupnoj masi rada potrebnog za proizvodnju potrebnih roba.

Svoja razmišljanja je ilustrovao na primeru Portugala i Engleske koje su pre otpočinjanja spoljne trgovine svaka proizvodila sukno i vino, s tim što je Portugal imao apsolutne prednosti i u proizvodnji sukna i u proizvodnji vina. Naime, dok je u Engleskoj trebalo da radi 120 ljudi u proizvodnji vina i 100 ljudi u proizvodnji sukna, dotle je Portugalu za proizvodnju sukna bio potreban rad 90 ljudi a za proizvodnju vina 80. Prema teoriji komparativnih troškova, trebalo bi da se Portugal specijalizuje za proizvodnju vina,

a Engleska za proizvodnju sukna, iako i u proizvodnji sukna Portugal ima apsolutne prednosti.

Posle specijalizacije utrošice Portugal, umesto 170, rad 160 ljudi, a Engleska 200, umesto 220. Tako će biti postignuta ukupna ušteda rada 30 ljudi, naime posle specijalizacije i razmene biće potreban rad 360 ljudi, a ne 390.

Najracionalnije bi bilo kada bi se engleski kapital preselio u Portugal i tamo proizvodio i vino i sukno, pošto Portugal ima apsolutne prednosti u proizvodnji oba proizvoda. Međutim, osnovna je pretpostavka Rikardove teorije komparativnih troškova imobilnost kapitala.

Da je Rikardo ovako nešto pretpostavio, moglo bi se verovatno objasniti činjenicom što u njegovo vreme zaista još nije bilo značajnijeg kapitala među državama, naročito ne i kapitala koji bi se investirao u industriju. Međutim, danas se svakako ne bi moglo govoriti o imobilnosti kapitala. Naprotiv, kapital se u savremenom razvijenom kapitalizmu sve više kreće između pojedinih zemalja. To je svakako posledica razvoja odnosa snaga između razvijenih kapitalističkih zemalja, kao i, ne na poslednjem mestu po stepenu uticaja, modifikovanog delovanja zakona vrednosti na svetskom tržištu.⁴

Od savremenih autora interesantna je analiza Rikardove teorije komparativnih troškova koju je dao Argiri Emanuel u svojoj studiji »Nejednaka razmjena«. Po njemu, specijalizacija na osnovu komparativnih troškova ne bi imala smisla pre svega zbog teze koju on zastupa, da, naime, postoje internacionalna cena proizvodnje i internacionalna prosečna profitna stopa koje pretpostavljaju isključenje slabije produktivnih proizvođača sa tržišta.

No Emanuel, takođe, želi da dokaže da se usled specijalizacije prema načelima teorije komparativnih troškova čitav sistem, tj. čitava svetska privreda, mogu naći u gubitku.

On to analizira na Rikardovu primeru, s tim što pretpostavlja da su brojke 80, 90, 120 i 100, koje prema Rikardu označavaju količine rada utrošene u proizvodnju tih dobara, tj. njihove vrednosti — u stvari njihove cene proizvodnje.

⁴ Kada bi zakon vrednosti delovao na svetskom tržištu kao i u okvirima nacionalne privrede, dolazilo bi do formiranja internacionalne cene proizvodnje i internacionalne prosečne profitne stope, a najgori proizvođači bi ispadali iz konkurencije. Međutim, s obzirom na zaštitni mehanizam deviznog kursa i mere intervencionizma u međunarodnim ekonomskim odnosima, zakon vrednosti deluje na svetskom tržištu na modifikovani način. Dokazivanje ove tvrdnje uzelo bi relativno mnogo prostora. Tekst je pisan pod pretpostavkom nepostojanja internacionalne cene proizvodnje i internacionalne prosečne profitne stope, tj. modifikovanog delovanja zakona vrednosti na svetskom tržištu.

Emanuel pretpostavlja isti organski sastav kapitala, i daje sledeću šemu:

Zemlja	r/sp	Jednake najamnine				Stopa viška vrednosti 100%		
		K	v	m	V v+m	$\frac{T}{\Sigma m}$ ΣK	$\frac{P}{TK}$	$\frac{L}{v+p}$
Portugal	vino	100	63	63	126		17	80
	sukno	400	22	22	44	17%	68	90
		500	85	85	170		85	170
Engleska	vino	100	98	98	196		22	120
	sukno	400	12	12	24	22%	88	100
		500	110	110	220		110	220

Emmanuel, Nejednaka razmjena, Beograd 1974, str. 88.

Emanuel sledi Rikardov primer i pretpostavlja specijalizaciju Portugala u proizvodnji vina i Engleske u proizvodnji sukna. Tada je po njemu rezultat sledeći:

Pre specijalizacije:

	Vino	Sukno	Ukupno
Portugal, časova rada	126	44	170
Engleska, časova rada	196	24	220

Ukupno Portugal i Engleska utrošili bi sa 1 000 jedinica K 390 časova živog rada.

Posle specijalizacije:

	Vino	Sukno	Ukupno
Portugal	2 × 126	—	252
Engleska	—	2 × 24	48

Ukupno bi Engleska i Portugal sa 1 000 K, utrošili 300 časova živog rada za isti rezultat. Za obe zemlje ušteda iznosi 90 časova, količina kapitala nije promenjena i dotle je sve u redu.

Međutim, Emanuel je pretpostavio da najamnine u Portugalu porastu za jednu trećinu, bez promena u ostalim veličinama. Šta bi tada bio rezultat specijalizacije, pokazao je Emanuel u sledećoj šemi:

Nejednake najamnine

Zemlja	r/sp	K	v	m	V v+m	$\frac{T}{\Sigma m}$ ΣK	$\frac{p}{TK}$	L v+p
Portugal	Stopa viška vrednosti 100%	vino	100	84	42	126	11,33	95,33
		sukno	400	29,33	14,67	44	11,33%	45,33
			500	113,33	56,67	170	56,67	170
Engleska	Stopa viška vrednosti 100%	vino	100	98	98	196	22	120
		sukno	400	12	12	24	22%	88
			500	110	110	220	110	220

Izvor: Emmanuel, Op. cit., str. 90.

Sada bi, po Emanuelu, komparativne prednosti postale obrnute. Kako je $\frac{74,33}{95,33} < \frac{100}{120}$, Portugal se specijalizuje u proizvodnji sukna, a Engleska u proizvodnji vina, s obzirom da je $\frac{120}{100} < \frac{95,33}{74,66}$.

Posle specijalizacije situacija će izgledati ovako:

	Vino	Sukno	Ukupno
Portugal	—	2×44	88
časova			
Engleska	2×196	—	392
			480

Sada Portugal i Engleska troše posle specijalizacije 480 časova rada umesto 390 pre specijalizacije, uz isti predujmljeni kapital. Na taj način je Emanuel želeo pokazati, veran svojoj osnovnoj tezi o prevashodnom uticaju visine najamnina na stanje privrednog razvoja u svetu, da se prilikom specijalizacije po načelima komparativnih troškova čitava svetska privreda može naći u gubitku, samo ako se relativno nezatno promene najamnine u nekoj zemlji.

Pretpostavke su oba Emanuelova primera da posle specijalizacije obe zemlje moraju proizvoditi duple količine robe nego ranije. Emanuel ne pretpostavlja da će kao posledica specijalizacije doći do porasta produktivnosti rada, pa se postavlja pitanje, ako se posmatraju njegovi primeri, odakle će Portugal u prvom primeru uzeti 82 dodatna časa rada. Ako Portugal ne raspolaže dodajnom radnom

snagom, onda je moguće da ipak neće doći do specijalizacije, tj. da će Engleska i dalje proizvoditi izvesnu količinu vina, ili pak, da će doći do porasta produktivnosti rada pa će Portugal tako nadoknaditi časove rada koji su mu potrebni. Ali tada specijalizacija po načelima komparativnih troškova ipak nosi koristi.

Isti problem se postavlja i u drugom primeru samo što se sada radi o 172 časa koje mora obezbediti Engleska. Ako ih ona nadoknadi kroz porast produktivnosti rada usled specijalizacije, onda Emanuel nije dao argumenat o štetnosti koju donosi specijalizacija po načelima komparativnih troškova.

Čini se da je analiza teorije komparativnih troškova koju je izvršio Busch, mnogo bliža realnoj situaciji.⁵

On, pre svega, ističe da Rikardo nije uočio da se, u okviru razmene ostvarene posle specijalizacije po načelima komparativnih troškova, odigrava istovremeno i proces nejednake razmene,⁶ jer se, naime, rad 100 ljudi u Engleskoj razmenjuje za rad 80 ljudi u Portugalu. Međutim, Busch ističe da modifikovani način delovanja zakona vrednosti na svetskom tržištu, pored *apsolutnih prednosti i gubitaka kroz nejednaku razmenu, implicira i relativne prednosti i gubitke u smislu teorije komparativnih troškova.*

On to pokušava da pokaže na jednom modelu koji obuhvata dve zemlje i dve robe.

Sema 3.

roba	zemlja	A	B
100 X		75nAT	100nAT
100 Y		50nAT	125nAT

Pretpostavke: 1 nacionalni radni dan (nAT) = 1 nacionalna novčana jedinica (nWe) = 1 univerzalni radni dan (uAT) = 1 internacionalna novčana jedinica (iWE)

Izvor: Busch, Die multinationalen Konzerne, str. 78.

⁵ Klaus Busch, Die multinationalen Konzerne, Frankfurt, 1974.

⁶ Nejednaka razmena se vrši između razvijenih kapitalističkih zemalja i zemalja u razvoju, tj. zemalja koje imaju različite dostignute stepene produktivnosti i intenzivnosti rada, kao i različite organske sastave kapitala.

Do nejednake razmene dolazi iz dva razloga:

— zbog razlika u prosečnim dostignutim stepenima produktivnosti i intenzivnosti rada, zemlje u razvoju moraju davati veće količine rada za manje količine rada razvijenih zemalja, da bi došle do potrebnih roba (tj. više za manje radnih dana). Posledica je da razvijene zemlje vrše uštede u ukupnoj raspoloživoj masi rada, i taj rad mogu da upotrebe u proizvodnji nekih drugih upotrebnih vrednosti. Tako da, u stvari, usled razmene nejednakih količina radova na svetskom tržištu dolazi do transfera vrednosti iz zemalja u razvoju u razvijene zemlje.

— usled nediversifikovane privredne strukture, zemlje u razvoju su prinuđene da industrijske proizvode kupuju na svetskom tržištu gde se sreću sa

Iako je zemlja A mnogo produktivnija nego zemlja B, isplati se za A specijalizacija na robu Y zato što su joj tu komparativne prednosti veće nego kod robe X. Za zemlju B isplati se specijalizacija u robi X, jer tu manje zaostaje nego u robi Y.

Posle otpočinjanja trgovine ostvariće u početku zemlja A viškove u spoljnotrgovinskom bilansu. Budući da ona proizvodi obe robe produktivnije, to će prisiliti zemlju B na devalvaciju od oko 50%, čime će se izmeniti konkurentske pozicije na sledeći način:

Šema 4.

roba	zemlja	A	B
100 X		75iWE	50 iWE
100 Y		50iWE	62,5iWE

Pretpostavke: $1nAT$ zemlje A = $1nWE = 1uAT = 1iWE$
 $1nAT$ zemlje B = $1nWE = 0,5uAT = 0,5iWE$

Izvor: Busch, Op. cit., str. 78.

Sada je konkurentska pozicija A bolja još samo kod robe Y, dok je roba X kod B jeftinija na svetskom tržištu. S obzirom na to što ovo utiče na zemlje A i B da se specijalizuju na proizvodnju roba Y, odnosno X, dobija se sledeća slika:

Šema 5.

roba	zemlja	A	B
X		(100)	225(100)
Y		250(100)	(100)
Suma nAT		125	225

Izvor: Busch, Op. cit., str. 79.

Zemlja A je proizvodila pre specijalizacije sa 50 nacionalnih radnih dana 100 jedinica robe Y, i može stoga posle specijalizacije, pod pretpostavkom istog stepena produktivnosti, sa 125 nacionalnih radnih dana, proizvoditi 250 jedinica robe Y. Znači, 50 jedinica robe više nego ranije zemlje A i B zajedno.

B je pre specijalizacije proizvodila sa 100 nacionalnih radnih dana 100 jedinica robe X, te stoga može posle specijalizacije, tj. uvođenja međunarodne podele rada, pod pretpostavkom nepromenjenog stepena produktivnosti rada, proizvoditi 225 jedinica robe X, što znači 25 jedinica više nego ranije A i B zajedno.

oligopolskim strukturama u kojima dominiraju transnacionalne kompanije. Svoje proizvode one uglavnom mogu prodati samo velikim međunarodnim monopolima ispod cene proizvodnje, tako da i u tom slučaju dolazi do transfera vrednosti iz zemalja u razvoju u razvijene zemlje, tj. do nejednake razmene.

Ako pretpostavimo da internacionalne cene čine aritmetičko sredstvo da se izraze internacionalne vrednosti A i B (obe su u polaznoj situaciji proizvodile po polovinu ukupne količine), tada će A svojih 150 dodajnih jedinica Y prodati za 56,25 internacionalnih novčanih jedinica za 100 jedinica Y, tj. ukupno 84,375, dok će zemlja B svojih 125 dodatnih jedinica robe X prodati po internacionalnoj ceni od 62,5 internacionalnih novčanih jedinica za 100 jedinica X, tj. za ukupno 88,1 internacionalnih novčanih jedinica.

Prema tome, i A i B raspolazu relativno istim izvoznim vrednostima u internacionalnim novčanim jedinicama.

Prema Buschu, rezultat specijalizacije na bazi komparativnih troškova ogleda se u sledećem:

— Produktivnija nacija A iskazuje svoj rad na svetskom tržištu u većim vrednostima nego manje produktivna nacija. Nejednaka razmena između A i B ogleda se u odnosu razmene $75nAT A: 125nAT B$. Tu nejednaku razmenu između nacija, koja se uspostavlja kao posledica specijalizacije na osnovu komparativnih troškova, Rikardo nije zapazio.

— I pored apsolutnih gubitaka za naciju B, koji proizilaze iz odnosa nejednake razmene, koja se uspostavlja, omogućuje joj modifikovano delovanje zakona vrednosti na svetskom tržištu, kroz koju ona ipak može da iskoristi relativne prednosti specijalizacije na osnovu komparativnih troškova. Tako da sada nacija B može da prisvoji, zahvaljujući spoljnoj trgovini, 50 jedinica robe Y više nego pre specijalizacije.

— Specijalizacija na bazi komparativnih troškova dovela je do povećanja produktivnosti rada u čitavom sistemu, tako da on sada raspolaze sa 50 jedinica robe Y i 25 jedinica robe X više nego pre specijalizacije. Ove prednosti specijalizacije mogle bi se ogledati i u odgovarajućem skraćivanju radnog vremena u zemljama A i B.

U kojoj meri specijalizacija na bazi komparativnih troškova utiče na proces akumulacije u zemljama koje su se specijalizovale, zavisi od toga:

— kolike su relativne prednosti, što ih zemlje ostvaruju kroz uštedu u trošku rada zahvaljujući uvozu, u poređenju sa situacijom kad bi se te robe proizvodile u zemlji. Kako je nivo produktivnosti viši u razvijenim zemljama, manje razvijene zemlje na ovaj način postižu često veće relativne prednosti;

— kolike su mogućnosti za podizanje produktivnosti rada koje zemlje mogu da ostvare zahvaljujući specijalizaciji. S obzirom na viši dostignuti nivo produktivnosti, ovde su relativne prednosti veće kod razvijenije zemlje;

— koliki su dobici, odnosno gubici u količini rada koje zemlje privrajaju, odnosno gube, usled nejednake razmene.

Naročito drugi i treći faktor čine da specijalizacija na bazi komparativnih troškova povoljnije utiče na proces akumulacije u razvijenijim zemljama.

III

Čisto teorijski posmatrano, moglo bi se zaključiti da specijalizacija na bazi teorije komparativnih troškova doprinosi racionalnosti sistema kao celine. Naime, da dolazi do ušteda u količini utrošenog rada u čitavoj svetskoj privredi, kao i u svakoj zemlji pojedinačno. Međutim, to nikako ne znači da bi se teorija komparativnih troškova mogla prihvatiti kao osnova za izgrađivanje odgovarajuće međunarodne podele rada, naročito između razvijenih kapitalističkih zemalja i zemalja u razvoju.

Naime, specijalizacija na bazi ove teorije i puni liberalizam u međunarodnim ekonomskim odnosima među razvijenim kapitalističkim zemljama trajali su relativno kratko. One su se pojavljivale kao pobornici specijalizacije i liberalizma, ali su u praksi sprovele intervencionističku ekonomsku politiku u internacionalnim ekonomskim odnosima, koristeći se pri tome naročito u početku Listovim »infant industry« argumentom.

Jedino područje gde je specijalizacija na bazi komparativnih troškova sprovedena, bila su kolonijalna područja kojima je svaka velika sila u XIX veku raspolagala. Tu se ova specijalizacija mogla sprovoditi bez velikih teškoća usled toga što te zemlje nisu mogle, s obzirom na nepostojanje političke nezavisnosti, da se brane intervencionističkim merama od uvoza industrijskih roba proizvedenih u razvijenim kapitalističkim zemljama, koje su bile dostigle viši stepen produktivnosti rada.

Uzroke postojanja velikih razlika u stepenu privrednog razvoja u svetu treba, između ostalog, tražiti i u specijalizaciji, koja je između privreda razvijenih kapitalističkih zemalja i privreda zemalja u razvoju (ranije kolonija) vršena na bazi komparativnih troškova.

To je primer kako jedna teorija koja na papiru izgleda tačna (naime: svi uživaju relativne prednosti) može, sprovedena u praksi, da se pokaže kao izvor velikih razlika u stepenu privrednog razvoja različitih zemalja.

Izgleda da objašnjenje zašto se ovo dešava leži u takozvanom Grahamovom paradoksu.

Po Grahamu postoje grane sa rastućim i opadajućim prinosima. Stoga ako se neka zemlja specijalizuje u proizvodnji grana sa opadajućim prinosima, a druga u granama sa rastućim prinosima, zemlja koja se specijalizuje u grani sa opadajućim prinosima naći će se u nepovoljnijoj situaciji. Ako pretpostavimo da opadajući prinosi znače manju mogućnost za akumulaciju, i obratno, postaje jasno zašto je u razvijenim kapitalističkim zemljama došlo do akumulacije kapitala u industriji i razvoja diversifikovane privredne strukture, a u zemljama u razvoju nije.

Naime, specijalizacija je izvedena tako da su se zemlje u razvoju specijalizovale u proizvodnji u granama gde su mogućnosti za akumulaciju kapitala male.

S tim u vezi treba istaći da mehanizam zaštite kroz devizni kurs, o kome je bilo reči, deluje samo između nacija koje poseduju izgrađenu privrednu strukturu, dok njegovo dejstvo opada u nacijama sa monokulturnim strukturama privrede. Tako se eventualne relativne komparativne prednosti u takvim zemljama, usled nede-lovanja mehanizma zaštite kroz devizni kurs, ne mogu realizovati.

Izgrađena privredna struktura, kao i činjenica da je brže rasla tražnja za industrijskim proizvodima nego za primarnim proizvodima dovela je do toga da su zemlje u razvoju kroz specijalizaciju gubile.

Sistem međunarodnih ekonomskih odnosa uspostavljen posle drugog svetskog rata bio je zasnovan na klauzuli najvećeg povlašćenja, što je predstavljalo osnovu GATT-a, kao i čvrstih valutnih kurseva, što je predstavljalo osnovu međunarodnog monetarnog sistema uspostavljenog u Bretton-Woodsu, s tim što se smatralo da će sve valute postati konvertibilne.

Ovaj sistem je za svoju pretpostavku imao dalju liberalizaciju međunarodnih ekonomskih odnosa, koja je imala da vodi povećanju obima spoljne trgovine, a to bi povećanje, po zamisli tvoraca oba sistema, trebalo da vodi ubrzavanju procesa privrednog razvoja. Teorijske pretpostavke na kojima su bila zasnovana oba ova sistema pokazivale su koliko su ideje liberalizma i specijalizacije po načelima komparativnih troškova u međunarodnim ekonomskim odnosima još uvek, i pored realnosti sa kojima se svetska privreda morala suočiti u dva svetska rata i u vreme poznate velike krize, dominirale u razmišljanjima državnika i ekonomista u periodu neposredno posle drugog svetskog rata. Još i tada su državna intervencija u privredi, kao i ograničenja u spoljnoj trgovini, smatrane samo kao privremena odstupanja od normalne situacije, koja bi trebalo da se ogleda u slobodnoj trgovini i slobodnoj razmeni valuta.

Međutim, praksa međunarodnih ekonomskih odnosa pokazala je da je došlo do porasta intervencionizma u njima, tako da su čak i Sjedinjene Američke Države, koje su zbog svog relativno najpovoljnijeg položaja u pogledu stepena produktivnosti i intenzivnosti rada u odnosu na ostale razvijene kapitalističke zemlje, godinama insistirale na liberalizmu u spoljnoekonomskim odnosima, bile prinuđene da uvode spoljnotrgovinska ograničenja i da na kraju ukinu konvertibilnost dolara za zlato.

Razvoj situacije u šezdesetim i ranim sedamdesetim godinama pokazao je da su premise na kojima su građeni GTT i breton-woodski međunarodni monetarni sistem bile pogrešne. Naime, sistem bi mogao da funkcioniše kada bi se kapitali pojavljivali kao idealni ukupni kapital, a ne kao nacionalni kapital pojedinih zemalja. Tako da je posleratni proces institucionalizacije međunarodnih ekonomskih odnosa započeo sa teorijskim pretpostavkama liberalizma, ali je razvoj situacije bio takav da su nacionalni kapitali inicirali porast intervencionizma u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Sistem međunarodnih ekonomskih odnosa razvijen u periodu posle drugog svetskog rata pokazao se neadekvatnim i na još jednom, za nas posebno interesantnom području.

Kao što je poznato, trebalo je da osnova ponašanja ovoga sistema međunarodnih ekonomskih odnosa predstavlja načelo alokacije resursa po načelima Rikardove teorije komparativnih troškova i načelo liberalizma u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Sistem međunarodnih ekonomskih odnosa, izgrađen neposredno posle drugog svetskog rata, pretpostavljao je učešće u međunarodnim ekonomskim odnosima relativno jednako razvijenih zemalja, što je i odgovaralo zatečenoj situaciji u tome periodu, kada su u međunarodnim ekonomskim odnosima učestvovala uglavnom samo razvijene kapitalističke zemlje. Najveći deo zemalja u razvoju bio je u periodu stvaranja tog sistema međunarodnih ekonomskih odnosa još uvek u kolonijalnom statusu. One su u tome periodu bile uključene u privrede svojih kolonijalnih metropola, i sa njima su činile celinu.

Međutim, usled procesa dekolonizacije, zemlje u razvoju pojavile su se kao samostalni činioци u međunarodnim ekonomskim odnosima. Tako sada u međunarodnim ekonomskim odnosima učestvuju zemlje sa vrlo različitim stepenima privrednog razvoja, a sistem je sačinjen pod drugim pretpostavkama.

Postojeći sistem međunarodnih ekonomskih odnosa, koji je bio u velikoj meri zasnovan na principima teorije komparativnih troškova Rikarda, favorizuje razvijene zemlje u odnosu na zemlje u razvoju, te se jaz između siromašnih i bogatih sve više povećava. Tako je neravnomernost u stepenu dostignutog razvoja u svetu postala jedna od glavnih karakteristika sveta u kome živimo. Na primer, kada bismo zamislili da je čitavo stanovništvo sveta koncentrisano u jednome selu od 100 stanovnika, 70 njih ne bi znalo čitati, a samo jedan bi imao obrazovanje na nivou koledža. Preko 50 bi patilo od pothranjenosti, a 80 bi živelo u nezadovoljavajućim stambenim uslovima.

U takvom jednom selu od 100 stanovnika 6-orica bi bili građani SAD. Tih 6 bi raspolagali sa preko polovine ukupnog dohotka, a preostala 94 morala bi živeti od druge polovine. Ovih šest stanovnika takođe bi trošilo više na naoružanje po glavi nego što iznosi nacionalni dohodak po glavi ostale 94-orice.⁷

Za zemlje u razvoju sve se više postavlja pitanje ubrzanja njihovog razvoja i iznalaženje alternativa postojećem sistemu međunarodnih ekonomskih odnosa. Svest o potrebi menjanja postojećeg stanja u međunarodnim ekonomskim odnosima dovela je do svesne akcije zemalja u razvoju koja je, između ostalog, rezultirala i usvajanjem Rezolucije Generalne skupštine UN o uspostavljanju Novog međunarodnog ekonomskog poretka.

⁷ Prema: Fellowship-Magazin, februar 1974.

Usvajanje ove Rezolucije predstavlja svakako veliki uspeh organizovane akcije zemalja u razvoju, jer se u okviru principa prihvaćenih u okviru ove Rezolucije nalazi mnogo više razumevanja za valutne interese zemalja u razvoju. Tako se, na primer, zemljama u razvoju priznaje pravo na intervenciju radi ubrzavanja procesa svoga privrednog razvoja, te se intervencionizam počinje shvatati kao normalno stanje u međunarodnim ekonomskim odnosima. Ovo predstavlja i napuštanje ideja liberalizma i specijalizacije po Rikardovim načelima komparativnih troškova, kao principa koji bi trebalo da pomognu u ubrzavanju procesa privrednog razvoja u svetu.

Međutim, iako je Rezolucija prihvaćena bez glasanja u Generalnoj skupštini UN, u sprovođenju njenih principa u život postoje mnogi otpori, pre svega u razvijenim kapitalističkim zemljama, jer bi oživotvorenje ovog dokumenta u velikoj meri uzdrimalo njihov sadašnji privilegovani položaj u raspodeli svetskog bogatstva.

Korene svesne akcije zemalja u razvoju treba tražiti u razvitku pokreta nesvrstavanja, u okviru koga su zemlje u razvoju došle do spoznaje o mogućnostima da se organizovanim naporima menja stanje u međunarodnim ekonomskim odnosima, koje je uveliko uzročnik neravnomernog stepena dostignutog razvoja u svetu.

»U tom smislu pokret nesvrstavanja je istorijski instrumenat neminovne potrebe za izmenom sistema međunarodnih i političkih odnosa, tj. za njihovom demokratizacijom i humanizacijom i prilagođavanjem potrebama savremene ekonomske i druge integracije čovečanstva.«⁸

U okviru zemalja u razvoju insistira se na razvijanju takvog sistema međunarodnih ekonomskih odnosa koji bi predstavljao alternativu postojećoj međunarodnoj podeli rada, koja vodi ka transferu resursa iz zemalja u razvoju u razvijene kapitalističke zemlje. Postoje, na primer, značajne mogućnosti za čvršće povezivanje među zemljama u razvoju. Jednu od osnovnih smetnji u tome pogledu predstavlja nedovoljna informisanost među njima, u kome se pogledu sada čine ozbiljni napori. S druge strane, takođe struktura privrede koja je izgrađena tako da čini celinu sa privredom metropole vodila je izgrađivanju takvog sistema komunikacija koji je usmeren prvenstveno prema bivšim metropolama.

Insistiranje na čvršćem povezivanju među zemljama u razvoju nikako se ne bi smelo shvatiti kao plediranje za politiku ekonomske samodovoljnosti, nego, naprotiv, kao podsticaj ubrzanju procesa razvoja ovih zemalja, čime bi one postale i pažnje vredniji partner za razvijene zemlje.

Zemlje u razvoju takođe treba da usmere svoje napore ka izradi sopstvenih tehnoloških rešenja koja će više voditi računa o njihovim specifičnostima i biti usmerena na to da se što brže i potpu-

⁸ Kardelj, Istorijski koreni nesvrstavanja, str. 17.

nije zadovolje bazične potrebe stanovništva (stan, hrana, zdravstvo, obrazovanje itd.).

Verovatno da bi osnivanje, kao što pojedini primeri već pokazuju, mešovitih preduzeća pojedinih zemalja u razvoju bilo jedan od načina da se reše neki od problema. Prednost bi takođe, na osnovu dosadašnjih iskustava, trebalo dati javnom sektoru.

Zemlje u razvoju takođe bi trebalo da pokušaju da iskoriste prednosti koje imaju velike koncentracije sredstava u proizvodnji i prometu, stvaranjem sopstvenih velikih preduzeća, ali čije poslovanje ne bi bilo motivisano pre svega stvaranjem što većeg profita.

Primer zemalja izvoznica nafte koje su uspele da obezbede pravedniju cenu za svoj proizvod sada slede i proizvođači drugih sirovina, te je na IV UNCTAD prezentirana lista roba koje su od naročitog interesa za zemlje u razvoju. Povećavanjem prihoda zemalja u razvoju od njihove razmene sa razvijenim zemljama, i sprečavanjem njihovog obezvređivanja kroz indeksaciju takođe bi se popravio položaj zemalja u razvoju.

Zemlje u razvoju moraju što brže diversifikovati svoje privredne strukture, da bi tim putem sprečile proces obezvređivanja svojih prihoda, — stvaranjem povoljnijih mogućnosti za akumulaciju u industriji.

Ovo bi bili neki od načina da se prevladaju neravnomernosti u razvoju savremenog sveta do koje je došlo velikim delom i usled odvijanja međunarodnih ekonomskih odnosa na principima GATT-a i Bretton-Woods-a i specijalizacije na osnovama Rikardove teorije komparativnih troškova.

Dr. ĐORĐE V. POPOV, Economic department of the Faculty of Law

RICARDO'S THEORY OF THE COMPARATIVE COSTS AND THE CONTEMPORARY ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE WORLD

Summary

In this moment in the world exist extremely great differences among countries regarding the level of economic development. Differencies among some developing countries and some of the most developed advanced countries compared according to the national income per capita may reach even a hundred times.

In the last 150 years in the world developed such international division of labour within which have advanced countries established diversified economic structure based primarily on industry, while at the other hand developing countries were left to produce primary products in agriculture and mining

with one-crop economy of these countries. Developing countries were also presenting a resource of additional accumulation and deposit of the labour force for the advanced capitalist countries.

Such an international division of labour was explained by the principles of specialization on the basis of Ricard's theory of comparative costs. Ricard tried to prove that, due to specialization, all participants in the international exchange as an entire system have an advantage.

The analysis has shown that the theory of comparative costs presents a good example how a certain theory, when written down seems exact one, when applied may open great differences in the level of economic development of different countries.

This is the case because that different branches open different accumulation ability, so that countries having specialized economy branches with greater accumulation ability gained accelerated economic development. Besides that, countries which have not established diversified economic structure were losing extremely great means because of the impact of a process of unequal exchange.

The system of international economic relations established after the World War Second had as theoretical assumption the principle of liberalism in the foreign trade and specialization on the basis of the comparative costs, although the advanced capitalist countries have also applied interventions in practice.

This system has been giving favour to the advanced countries and harmed developing, countries, what caused even greater gap among them.

Because of that fact, developing countries began organized action to change the existing system within the international economic relations, which has first of all made General Assembly of the United Nations to accept the Resolution on new economic system and, it is very significant, in that document are developing countries recognized the right to intervene in order to accelerate their development process. That, in fact, means a sort of reject of a principle of specialization on the basis of the comparative costs theory.

Д-р ДЖОРДЖЕ В. ПОПОВ, Кафедра по экономии Юридического факультета, Нови Сад

ТЕОРИЯ КОМПАРАТИВНЫХ РАСХОДОВ ПО РИКАРДО И СОВРЕМЕННОЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ В МИРЕ

Резюме

В настоящее время в мире наблюдаются исключительно большие различия между странами в степени достигнутого хозяйственного развития. Различия между некоторыми развивающимися странами и некоторыми

самыми развитыми странами доходят и до 100 раз в отношении размера национального дохода по одному жителю.

В мире за последние сто пятьдесят лет развивалось такое международное распределение труда, в котором развитые капиталистические страны строили диверсифицированную хозяйственную структуру, заснованную преимущественно на промышленности, в то время как развивающимся странам было предоставлено производство первичных продуктов в области плантационного сельского хозяйства и экстракции полезных ископаемых, вместе с образованием преимущественно монокультурных структур хозяйства этих стран. Развивающиеся страны также имели роль источника дополнительной аккумуляции и ресурсов рабочей силы для развитых капиталистических стран.

Такое международное распределение труда находило объяснение в принципах специализации на основах теории компаративных расходов. Рикардо, который пытался доказать, что, благодаря такой специализации, все участники в международном распределении, как и система в целом, в этом имеет выгоду.

Анализ показал, что теория компаративных расходов является хорошим примером того, как определенная теория, которая на бумаге выглядит точной, примененная на практике может привести к большим различиям в степени хозяйственного развития различных стран. Такое положение вещей является следствием того, что различные отрасли оказывают воздействие на проявление различных возможностей для аккумуляции и, поэтому, страны, специализированные в отраслях с большими возможностями для аккумуляции, имели более быстрое хозяйственное развитие. Кроме того, страны, не имевшие образованной диверсифицированной хозяйственной структуры, исключительно много теряли вследствие проведения процесса неравного обмена.

Система международных экономических отношений, установленная после второй мировой войны, имела как теоретические предпосылки принцип либерализма во внешней торговле и специализацию на основах теории компаративных расходов, но и развитые капиталистические страны на практике проводили интервенционизм.

Такая система давала предпочтение развитым странам над развивающимися странами и между ними все больше увеличивалась пропасть.

Вследствие такого положения развивающиеся страны начали проводить организованные мероприятия по изменению существующей системы в международных экономических отношениях, которые, между прочим, выявились и в принятии Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН об установлении нового международного экономического порядка, в рамках которого, что является исключительно важным, развивающимся странам признается право на интервенцию в целях ускорения процесса их хозяйственного развития. Это представляет собой в некоторую руку разрыв с принципами специализации на основах теории компаративных расходов.